

К.О. Закоморна,
кандидат юридичних наук, доцент

ОФІЦІЙНЕ ТЛУМАЧЕННЯ ОСНОВНОГО ЗАКОНУ ЯК НАПРЯМ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН СХІДНОЇ Й ПІВНІЧНОЇ ЄВРОПИ)

Визначено вплив офіційного тлумачення на перебіг конституційної модернізації (на прикладі постсоціалістичних країн Східної й Північної Європи). Уточнено місце інтерпретації у процесі зміни конституційного матеріалу. Виокремлено дві моделі конституційного судочинства.

Ключові слова: офіційне тлумачення, інтерпретація, конституція, Основний Закон, постсоціалістичні країни Східної й Північної Європи.

Определено воздействие официального толкования на ход конституционной модернизации (на примере постсоциалистических стран Восточной и Северной Европы). Уточнено место интерпретации в процессе изменения конституционного материала. Выделены две модели конституционного судопроизводства.

Ключевые слова: официальное толкование, интерпретация, конституция, Основной Закон, постсоциалистические страны Восточной и Северной Европы.

The influence of an official interpretation on the procedure of the constitutional modernization has been determined. The place of the interpretation in the cause of change of the constitutional material has been specified. Two models of the constitutional legal proceedings have been distinguished.

Keywords: official interpretation, interpretation, constitution, fundamental law, post socialist, countries of Eastern and Northern Europe.

На сучасному етапі в Україні об'єктивно назріла потреба відпрацювати заходи, спрямовані на підвищення якості вітчизняного конституційного процесу. У зв'язку з цим, науковці підкреслюють, що Україна варта набагато кращого Основного Закону, а тому конституційний процес має відбуватися й надалі у на-прямку відходу від порожньої риторики й інфантилізму до створення конституцій-них стимулів творчості і обмежень прерогатив бюрократичної влади [1, с. 149]. Поза сумнівом, одним із дієвих способів вдосконалення конституційного правопо-рядку є право органів конституційної юрисдикції надавати офіційне тлумачення нормам Основного Закону. Варто зазначити, що Конституція України 1996 р. (ст. 150) закріплює за Конституційним Судом України дану прерогативу, а Закон України "Про Конституційний Суд України" (1996 р.) у ст. 93 фіксує, що підставою для конституційного подання щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України є практична необхідність у з'ясуванні або роз'ясненні, офіційній інтерпретації положень Конституції України та законів України. Важливість цього напрямку діяльності Конституційного Суду України відзначають у своїх ґрунтовних працях вітчизняні науковці (В.В. Копейчиков, П.М. Рабінович, М.Д. Савенко, А.А. Стрижак, А.А. Селіванов, В.П. Тихий, Ю.М. Тодика, В.М. Шаповал та ін.).

Втім, не в усіх основних законах держав світу за органами конституційного контролю чітко закріплено цей, так би мовити, "виключний привілей". Зарубіжні вчені (У. Андерсон, Д. Бонд, І.О. Кравець, А.М. Медушевський, О. Опря, В. Павілоніс, В. Садурський, К. Стойчев та ін.) у дослідженнях з даної тематики звертають увагу на неоднозначність підходів до розуміння подібних питань у країнах як сталої, так і молодій демократії. Крім того, на нашу думку, у науці поки що недостатньо осмислена роль зазначеного повноваження в конституційній розбудові постсоціалістичних країн Східної й Північної Європи.

Зважаючи на викладене вище, метою статті є встановлення внеску офіційного тлумачення Основного Закону в хід конституційної модернізації в постсоціалістичних країнах Східної й Північної Європи та виділення інтерпретації як критерію виокремлення моделей органів конституційного контролю.

Перманентне зближення конституційного права країн континентальної й англосаксонської правових систем відзначається в роботах вітчизняних і зарубіжних науковців (О.В. Батанова, М.С. Бондар, М.Ф. Орзіха, У. Проїсса, В.Є. Чиркіна, А. Шайо та ін.). На їх думку, у цій тенденції відбиваються правові фактори модернізації суспільного життя [2]. Варто зазначити, що сам термін “конституційна модернізація” ще остаточно не усталився в науці конституційного права й тому його зміст викликає певні дискусії. Зокрема, одні правники під конституційною модернізацією розуміють вдосконалення конституційної моделі через розвиток її позитивних моментів і мінімізацію негативних [3, с. 116]. Інші наполягають на тому, що модернізація передбачає зміну чого-небудь застарілого задля пристосування його до сучасних вимог через упровадження нових методів і технологій [4, с. 122]. Іншими словами, призначення конституційної модернізації полягає в оптимізації конституційного правопорядку через введення новітніх інституцій або через модифікацію існуючих. Тому ми солідарні з тими науковцями, які акцентують увагу на революційному значенні проникнення прецедентних начал в національну правову систему постсоціалістичних країн, зокрема рішень органів конституційної юрисдикції [2].

Поза сумнівом, ядром конституційної модернізації є основний закон, а пристосування його до сучасних умов за допомогою відповідних ухвал інституцій конституційного судочинства можна розглядати як спосіб поліпшення правової ситуації. Причому науковці наголошують на важливості розуміння запровадженого Г. Єллінеком поняття зміни конституції – модифікації її тексту та перетворення конституції, тобто можливості трансформації змісту положень конституції без її текстуальних ревізій [5, с. 504]. Якщо проаналізувати запропоновані А.М. Медушевським сім способів зміни основного закону, які він розташував у порядку зменшення їх радикальності, то можна зробити наступні узагальнення. До зміни конституції відноситься: (1) конституційна революція, коли конституція змінюється, але при цьому її ревізія заздалегідь не передбачена; (2) легітимний повний перегляд положень основного закону; (3) застосування поправок відповідно до закладеної процедури. Перетворення основного закону, ймовірно, відбувається через: а) тлумачення конституції конституційним судом; б) прийняття нових конституційних законів; в) реалізацію вказаного права президента та зміну законодавства через правозастосовну діяльність; (4) зміну фактичних обставин життя без трансформації права [5, с. 281–286].

Слід зауважити, що переважна більшість постсоціалістичних конституцій Східної і Північної Європи містять доволі жорсткі вимоги щодо безпосереднього внесення змін і доповнень. Умовно за цим критерієм їх основні закони можна поділити на такі групи: (1) ті, у яких передбачено, що до певних розділів поправки взагалі не можуть бути внесені, а необхідність їх впровадження створює перспективу розробки нової конституції (Конституція РФ 1993 р. (ст. 135)); 2) конституційні положення, які регулюють права людини, засади суспільного ладу та перегляд конституції, змінюються і доповнюються або на загальнонаціональному референдумі (Конституції Литви 1992 р. (ст. 148), Молдови (ст. 142), Польщі (ст. 235), України (ст. 156), або установчими зборами (Конституція Болгарії 1991 р. (ст. 158)) [6]. Науковці різних часів однакові в тому, що, з точки зору творців конституції, заборона вносити корективи в найбільш важливі положення пов'язана з потребою забезпечити її стабільність [7, с. 96]. Користь системи “непорушних” конституцій обґрунтована також потребою гарантувати міцність основного закону й надати меншості захист проти необмеженого панування абсолютної більшості [8, с. 515]. Розглядаючи посткомуністичні країни, вчені вбачають ще один визначальний мотив збереження подібної цілісності конституційного матеріалу, а саме необхідність створення конституційних перепон реставрації однопартійної (комуністичної) системи [5, с. 284].

Водночас ще класики конституційного права, зокрема Е. Корвін, довели, що в період кардинальних змін у суспільстві конфліктність між конституційною теорією та практикою досягає свого апогею. У такому випадку досить складно перемогти цю невідповідність саме прямою зміною конституції. Можливо, компромісним шляхом якраз і виступає перспектива перетворення основного закону без ревізії її тексту, зокрема і через його офіційне тлумачення. Підкреслимо, що в науці виділяють і інші види тлумачення конституції, але вони не входять до предмета дослідження запропонованого матеріалу [9, с. 57–76]. Найбільш повне визначення офіційного тлумачення конституції формулює Ю.М. Тодика. Так, він відзначає, що офіційне тлумачення конституції – це діяльність органу конституційної юрисдикції в рамках законодавчо встановлених процедур за допомогою апробованих наукою і практикою прийомів і способів щодо подолання невизначеності розуміння конституції в формі нормативної або казуальної інтерпретації з метою забезпечення конституційної законності і конституційного правопорядку в країні [9, с. 33].

Ефективним способом нівелювання невідповідності юридичної конституції фактичній та збереження основного закону на сучасному рівні правники вважають відмову від вузького тлумачення безпосередніх наслідків норм конституції та, навпаки, застосування гнучкої інтерпретації її положень. Зокрема, дослідники американської конституції відзначають, що основною причиною її тривалого існування є поступова зміна її змісту шляхом доволі широкого тлумачення [5, с. 71–72]. Разом з тим, не можна не навести й іншу думку. Так, цікавими й суголосними суперечностям сучасного суспільного життя є висновки А.М. Медушевського щодо ймовірних наслідків перетворення змісту основного закону. Так, він констатує, що: по-перше, саме демократичні режими часто вносять зміни в інтерпретацію конституції без формальної її зміни; по-друге, завдяки тлумаченню конституційні перевороти: (а) стали менше помітними та більш технологічними; (б) призводять на практиці до радикальних змін основних законів; (в) спричиняють фактичне злиття влад та бюрократичну експансію [5, с. 504].

Тому цілком зрозумілим виглядає і розбіжне ставлення творців посткомуністичних європейських конституцій до закріплення за органами конституційного контролю права інтерпретувати положення основних законів. Якщо взяти дане право за критерій для виділення моделей конституційного судочинства, то можна виокремити дві. Для першої моделі характерне встановлення в конституціях повноважень органів конституційного контролю надавати офіційне тлумачення основного закону. Науковці констатують, що тільки в небагатьох сучасних державах тлумачення верховного закону органом конституційної правосуддя законодавчо виокремлюється як його самостійне повноваження. Це повноваження реалізується конституційним судочинством за запитом вказаних у конституції суб'єктів, поза рамками розгляду будь-якої конкретної справи, шляхом прийняття в особливому провадженні рішення про тлумачення тієї чи іншої конституційної норми [10, с. 194].

Варто долучитися до думки угорського науковця А. Шайо, який підкреслює, що розгляд справ за власною ініціативою в постсоціалістичних європейських країнах трапляється, але нечасто, оскільки пов'язаний з неоднаковим баченням творців як призначення органу конституційного контролю, так і ролі носіїв цих повноважень [11, с. 8–9]. Наприклад, Конституція РФ 1993 р. (ст. 125) фіксує, що Конституційний Суд РФ за запитами Президента РФ, Ради Федерації, Державної думи, Уряду РФ, органів законодавчої влади суб'єктів РФ дає тлумачення Конституції РФ. Подібні статті містяться в Конституціях Молдови (ст. 135), України 1996 р. (ст. 150) та Болгарії (ст. 149, 150) [6]. Як свідчить практика, органи конституційного контролю європейських постсоціалістичних країн інтерпретують положення Основного Закону за ініціативою глави держави, членів парламенту, вищих судових інстанцій тощо.

Особливу активність в справі тлумачення норм Основного Закону виявляє Конституційний суд Болгарії. Наприклад, за майже 20 років своєї роботи ця установа 87 разів роз'яснювала зміст 53 статей Конституції, діючи за запитами представників Великих народних зборів, Президента Республіки, депутатів

парламенту, Ради міністрів, Головного прокурора, Верховного касаційного суду [12]. Таке плідне функціонування обумовлено, зокрема, і досить послідовною політикою, яку здійснює інститут конституційного судочинства цієї країни. Болгарський фахівець з конституційного права С. Стойчев відзначає, що в Рішенні № 5 від 1993 р. Конституційний суд ухвалив наступне: (1) суд інтерпретує тільки норми Конституції (водночас процедура роз'яснення тексту Основного Закону демонструє і нормативні наміри законодавця, і тому охоплює усі нормативні приписи); (2) суд надає лише офіційне й абстрактне тлумачення, тобто обов'язкове для всіх органів влади і посадових осіб; (3) тлумачення не є самоціллю і з'являється при виникненні сумнівів у правильному розумінні положень Конституції; (4) через тлумачення не вносяться зміни і доповнення в правову норму, а утворюється новий правовий припис; (5) інтерпретація не є нормотворчою діяльністю, а отже, акт тлумачення є ненормативним, утім, нерозривно пов'язаним з конституційною нормою; (6) тлумачення оформлюється в рішення Конституційного суду, яке оприлюднюється в "Державному віснику" в 15-тиденний термін, набуває чинності через 3 дні після цього й має зворотню дію; (7) рішення щодо тлумачення діє до тих пір, поки зберігає силу відповідний конституційний припис [13, с. 248–249].

Аналізуючи юридичну силу рішень Конституційного суду Болгарії, О.В. Опря робить висновок про те, що постанови про неконституційність будь-яких актів повністю або в його частині мають юридичну силу тих актів, які вони визнають невідповідними вищому закону держави, адже фактично скасовують їх положення. Тоді як ухвали, що містять тлумачення приписів Конституції, за юридичною силою рівні останній [14, с. 14]. У свою чергу, член болгарського Конституційного суду К. Стойчев підтримує іншу точку зору. Так, він зауважує, що згідно з болгарською конституційною теорією рішення щодо тлумачення є допоміжними джерелами закону. Разом з тим, відзначає К. Стойчев, сам суд є більш обережним в оцінці своєї влади інтерпретувати конституцію. У своїх постановах Конституційний суд неодноразово наголошував на тому, що йому невластива функція "розробляти конституційне регулювання через інтерпретацію". Натомість болгарський орган конституційного контролю вбачає власне призначення в тому, щоб: (1) через інтерпретацію конституційних положень розбудовувати ясну і не-суперечливу систему правил; (2) за допомогою тлумачення підтверджувати верховенство Конституції і захищати фундаментальні права людини [15].

Виокремлюючи другу модель конституційного судочинства, слід спиратися на справедливі судження тих вчених, які вважають, що відсутність конституційних норм про інтерпретацію як спеціальну процедуру зовсім не виключає перспективи органів конституційної юрисдикції роз'яснювати зміст конституційної норми у процесі вирішення ним інших справ, адже без такого тлумачення неможливе конституційне правосуддя [10, с. 195]. Підтвердженням даної тези є підхід до врегулювання цієї проблеми, зокрема в Литві. Так, Конституція Литви 1992 р. (ст. 105) і Закон "Про Конституційний суд Литовської Республіки" 1993 р. фіксують, що Конституційний Суд гарантує верховенство Конституції в правовій системі і конституційній законності, відповідно до встановленої процедури вирішуючи, чи не суперечать Конституції закони й інші акти Сейму, а також чи не суперечать Конституції та законам акти Президента Республіки й Уряду [16, с. 569]. Оцінюючи діяльність Конституційного суду в цьому напрямку, В. Павілоніс (суддя цього суду) зазначає, що конституційне судочинство в Литві здійснює інтерпретацію Основного Закону. Під час провадження суд керується своїми чітко визначеними цілями (функціональна інтерпретація) і конкретним призначенням, суть якого полягає у розкритті волі законодавця, "букви" закону (суб'єктивна інтерпретація) або його змісту з урахуванням ступеня розвитку суспільних відносин (об'єктивна інтерпретація) [11, с. 145].

Із цитованих положень можна зробити висновок про те, що Конституційний суд цієї країни, хоч і посередньо, але тлумачить не лише норми основного закону, а й законів. На перший погляд, його компетенція ширше, ніж можливості подібних інституцій інших країн, де повноваження інтерпретувати закони прямо за ними не встановлено. У зв'язку з цим не можна не навести полеміку, яка розгорнулася на сторінках фундаментальної монографії А.А. Селіванова й А.А. Стрижака. Так, вони акцентують увагу на тому, що відповідно до предметної сфери конституційної юрисдикції є дискусійними повноваження Конституційного Суду щодо офіційного тлумачення законів [17, с. 221].

Отже, на підставі викладеного вище, можна дійти наступних висновків. По-перше, сутність конституційної модернізації в постсоціалістичних країнах Східної й Північної Європи полягає в оптимізації конституційного правопорядку через введення новітніх інституцій або через модифікацію вже існуючих. Визнання рішень органів конституційної юрисдикції як джерела права є новелою для посткомуністичного європейського простору. По-друге, у зв'язку з тим, що ядром конституційної модернізації є основний закон, обрання тієї чи іншої траєкторії трансформації його тексту визначає сутність модернізаційних процесів. Виділяють процедури зміни та перетворення конституційного матеріалу. Офіційне тлумачення положень основного закону є способом перетворення його змісту без безпосередньої ревізії тексту. По-третє, у перехідний період, зокрема від соціалізму до демократичних методів управління, з одного боку, широка інтерпретація дозволяє мінімізувати розрив між конституційною теорією й практикою, а з іншого, – може призвести до втрати реальних принципів конституційного правління. По-четверте, на підставі права інститутів конституційного контролю надавати офіційне тлумачення основного закону варто вирізняти 2 моделі конституційного судочинства в постсоціалістичних країнах Східної і Північної Європи: (1) в основних законах за органом конституційної юрисдикції закріплюється, з-поміж інших, повноваження роз'яснювати його суть; (2) у конституціях не встановлюється інтерпретація як спеціальне провадження. Водночас, останнє зовсім не означає, що конституційним судам забороняється оцінювати “дух і літеру” Основного Закону, оскільки без подібного тлумачення утрачається сенс функціонування конституційного правосуддя на посткомуністичному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Речицький В. Втілюючи принципи верховенства права : політико-правовий коментар положень Рішення Конституційного Суду України у праві про додержання процедури внесення змін до Конституції України / В. Речицький // Вісн. Конституц. Суду України. – 2010. – № 6. – С. 142–150.
2. Бондарь Н.С. Конституционное правосудие как фактор модернизации российской государственности / Н.С. Бондарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zonazakona.ru/law>.
3. Балытников В. Конституционная модернизация : обновлять – сохранять, сохраняя – обновлять / В. Балытников, В. Иванов // Конституционное право : восточноевропейское обозрение. – 2000. – № 2. – С. 116–121.
4. Варламова Н. Конституционная модернизация : игра в термины, игра в реформу или игра с огнем? / Н. Варламова // Конституционное право : восточноевропейское обозрение. – 2000. – № 2. – С. 122–125.
5. Медушевский А.Н. Теория конституционных циклов / А.Н. Медушевский. – М. : Изд. дом ГУ ВМШЭ, 2005. – 574 с.
6. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. – К. : Укр. Правн. Фундація ; вид-во “Право”, 1996. – 544 с.
7. Хабриева Т.Я. Теория современной конституции / Т.Я. Хабриева, В.Е. Чиркин. – М. : Норма, 2005. – 320 с.
8. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г.Еллинек ; вступ. статья И.Ю. Козлихина. – Спб. : Изд-во Юрид. центр Пресс, 2004. – 752 с.
9. Годика Ю.М. Тлумачення Конституції і законів країни : теорія та практика: Монографія / Ю.М. Годика. – Х. : Факт, 2003. – 328 с.
10. Сравнительное конституционное право : Учебник / Под общ. ред. В.Е. Чиркина. – М. : Манускрипт, 1996. – 726 с.
11. Конституционное правосудие в посткоммунистических странах : сборник докладов. – М. : Центр конституционных исследований МОНФ, 1999. – 250 с.
12. Тълкувателни решения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.constcourt.bg/>
13. Стойчев С. Конституционное право на Республика България : част втора / С. Стойчев. – София, 2000. – 292 с.
14. Опря О.В. Конституционные суды в постсоциалистических государствах Восточной Европы (на примере Конституционного суда Республики Болгарии) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О.В. Опря ; Моск. гос. юрид. акад. – М., 2002. – 192 с.
15. Stoichev K. Constitutional justice in Bulgaria : rules and tendencies [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.venice.coe.int>.
16. Конституционный контроль в зарубежных странах : Учеб. пособие / Отв. ред. В.В. Маклаков. – М. : Норма, Инфра-М, 2010. – 672 с.
17. Селиванов А.А. Вопросы теории конституционного правосудия в Украине : актуальные вопросы современного развития конституционного правосудия / А.А. Селиванов, А.А. Стрижак. – К. : Логос, 2010. – 272 с.

Отримано 19.07.2011